

אליהו הכהן ודרכו הייחודית בידיעת הארץ והקנייתה ברבים

אליהו הכהן בביתו ברמת גן
על רקע ספרייתו ואוספיו
(צילם מוקי שורץ)

אליהו הכהן, איש ידיעת הארץ וחוקר הזמר העברי, הוא היחיד היודע להעניק לידיעת ארץ ישראל את משמעותה האמיתית. הגדרת 'ידיעת הארץ' היא כידוע נושא בעייתי. ההתמחות בתחומים צרים ונקודתיים, מלווים בדקדוקי עניות, כדרך האקדמיה, רק מחריפה את הניכור לנושא, ולעתים אין לה דבר עם ידיעת הארץ. בעינינו אליהו הוא אחד היחידים היודע להעניק לידיעת ארץ ישראל את משמעותה המלאה, האותנטית והמיוחדת: הוא ניחן בכושר הכללה, בידע רב תחומי נרחב מלווה בשאר רוח, ביצירתיות, ברגש, בנשמה יתרה ובאהבת ארץ ישראל, במשמעותם הצרופה ביותר. דבריו מלווים בחן רב, בפשטות, ביכולת לראות את המהות והעיקר, תוך הבחנה זהירה בין עיקר לטפל. גישתו לנושא היא לא שגרתית,

אך תמיד עניינית, תוך שימוש בחומרים מפתיעים ולא ידועים ברובם, אותם הוא שואב מספרייתו העשירה, תוך יצירת יש מאין. כל זאת בלשון השווה לכל נפש, בלי התפלפלות ו'דעות חוקרים' ובכושר ביטוי נדיר בכתב ובעל פה כאחד. השילוב של ההרצאה עם שפע התמונות הנדירות מספרייתו היא חוויה מיוחדת במינה, השמורה בלעדית לבעל הדבר. חלק מהרצאות אלה בשילוב התמונות מובאות עתה – לראשונה בכתובים – בפני הציבור הרחב, כיצירה מופתית וייחודית, שראויה שתמצא בציקלוננו של כל מי שנושא ארץ ישראל קרוב לליבו.

לכאורה מפתיע הדבר, שהוא לא איש אקדמיה, או חוקר מטעם מוסד כלשהו (וטוב שכך). שכן באופן זה הוא איננו כבול למוסכמות, ואיננו מחויב לשום דיסציפלינות, מסגרות, דעות מקובלות או תכתיבים אקדמיים, הדורשים התמחות בנושאים צרים ונקודתיים.

יכולת האינטגרציה הבין תחומית, רוחב האופקים והשליטה בתחומים רבים, היא אחד המאפיינים הייחודיים לאליהו, גישה שהייתה אופיינית לענפי המחקר בנושא ארץ ישראל בדורות קודמים, אשר פסו מן הארץ.

אליהו הכהן בעת קבלת פרס ישראל על מפעל חיים לשנת 2013
על תרומתו הייחודית לחקר הזמר העברי
(צילם מוקי שוורץ)

אך בכך לא סגי. כתבי יד רבים של חוקרים ידועים וספרים בנושא ארץ ישראל מונחים לפתחו כדי לחוות דעה ולתקן טעויות! שכן ברבים מהתחומים בנושאי ארץ ישראל שהוא בקיא בהם, אין כלל דיסציפלינה במוסדות להשכלה גבוהה (ספרות עולי רגל, אישים ואירועים מתולדות היישוב, תחריטים והדפסים עתיקים, תולדות הזמר העברי ועוד).

אליהו עוסק כל חייו בידיעת הארץ כתחביב, כולל איסוף ספרים וספרות, תעודות, תמונות ומסמכים בנושא ארץ ישראל, שאת חלקם רכש במסעותיו ברחבי העולם במסגרת תפקידו כאיש מחשבים (הוא היה עד לשנים האחרונות עובד בכיר בחברת המחשבים NCR, ממקדמי החדרת הכספומטים והמכשירים לשירות עצמי בבנקאות הישראלית). נכס נוסף בספרייתו הם ההקלטות הרבות מראשית הזמר העברי וזכרונות של ראשונים, שאותם אסף בעבודה שקדנית ביציאה לשטח במשך שנים ארוכות.

אליהו הכהן נולד בשנת 1935 וגדל בשכונת נווה צדק. הוא למד בבית הספר העממי 'תחכמוני' ברח' לילינבלום בתל אביב, וחונך מילדות לאהבת החי והצומח בידי יהושע מרגולין, הוא 'הדוד יהושע', אותו נהג ללוות בשבילי הגן הזואולוגי-פרגוגי שמורהו הקים ברח' יהודה הלוי 12.

אליהו למד בבית הספר התיכון החקלאי בפרדס חנה. את שירותו הצבאי עשה בגדנ"ע, תחילה כמדריך ביישובי עולים בנגב. לאחר קורס קצינים שימש כמפקד גדוד עירון, וריכוז את פעילות החינוך וההדרכה של בני נוער במעברות, במושבים ובחברות נוער. לאחר מכן התמנה למפקד חוות באר אורה בערבה.

בשהותו בערבה, הקים מכון זואולוגי בבאר אורה, שבו ריכז נחשים מהנגב, עמד בקשר רצוף עם פרופ' מנדלסון והעביר אליו נחשים נדירים שאסף. בשנות החמישים

פרסם מאמרים בנושאי החי, הצומח ושמירת הטבע בכתב העת 'ניבים', על סמך תצפיות שערך.

בתום שירותו הצבאי למד ביולוגיה באוניברסיטת תל אביב, במשכנה הראשון באבו כביר.

אליהו פרסם מגוון מאמרים בנושא ארץ ישראל, בין היתר בספר זאב וילנאי ובספר עזריה אלון בהוצאת אריאל, ב'עתמול', ב'קתדרה', ב'טבע וארץ', ב'אריאל', ב'מעשה חושב', בבלוג 'עונג שבת' בעריכת פרופ' דוד אסף, בכתב העת הדיגיטלי 'חדשות בן עזר' ועוד.

בין היתר, חשף את ראשית גידולו של האקליפטוס בארץ לפני ימי העלייה הראשונה, כתב על מפה עברית בלתי מוכרת משנת 1741, היא 'מפת הגפן', וחקר את ראשיתו של חג הנטיעות. הוא התחקה אחר מקורו וגלגוליו של המושג ידיעת הארץ, פרסם מאמר ראשון בעברית על השתלשלות הוצאת אלבומי פרחים מיובשים בארץ במאה ה-19. במחקרו 'לכו וכתבו את הארץ', סקר את הספרים שנכתבו על הגאוגרפיה של הארץ בידי אנשים שמעולם לא ביקרו בה.

בשנות השמונים ערך תערוכות מוסברות על 'ראשית דעת הטבע בעברית', על 'ראשיתה של עיתונות הילדים העברית', על 'מאתיים שנות המקראה העברית' בלויית קטלוג מוער ומואר – מבוססים על ספרייתו. לצד החיזיון האורקולי 'מהחשבונייה עד המחשב' על תולדות התפתחות עיבוד הנתונים בארץ מתקופת המקרא, ערך חיזיון אורקולי 'היינו כחולמים' המתאר כיצד חזו בעבר את עתידה של הארץ.

הוא ערך ביבליוגרפיה מקיפה ומוערת של יצירות לזין קיפניס, הכוללת 4,800 פריטים, בכלל זה זיכרונות מראשית פעילותו הספרותית והעיתונאית בארץ. בביתו ספרייה עשירה וייחודית בנושאי חקר ארץ ישראל על מכלול היבטיה וספרות נוסעים, ובה ספרים נדירים ביותר, שרבים מהם אינם מצויים אפילו בספרייה הלאומית. כאשר חיברנו וערכנו במשותף את החוברת 'מדריכי ארץ ישראל הראשונים' (אריאל 213), נסתייענו בספרייתו הייחודית, שכללה לא פחות ממאה מדריכים בשפות ומתקופות שונות, מהם יחידאיים ונדירים ביותר. בספרייתו בולטים בין היתר ספרים ראשונים על תולדות החינוך ובעיקר אלו הנוגעים לטבע וארץ, והוא נחשב לבר סמכא מהשורה הראשונה בתחומים אלה, שחוקרים ומתלמדים רבים נעזרים בו, כולל תלמידי סמינרים למורים.

אליהו הכהן הוא איש של 'תורה שבעל פה', ורוב הרצאותיו בנושא ארץ ישראל, לא הועלו על הכתב, בין היתר בשל גישתו הפרפקציוניסטית והעבודה האין סופית שהוא משקיע בהרצאותיו ובתכניותיו בתקשורת, והיותו בעצם חובב העושה זאת בזמנו הפנוי. אין תימה, על כן, שרוב המאמרים בקובץ שלפנינו מבוססים על הרצאות שנשא לרגל אירועים אלו. כזהו למשל המאמר המרתק בעקבות ההרצאה שנשא במלאת 90 שנה לעזריה אלון 'ניסיונות ראשונים להפצת טיבה וטבעה של הארץ', או 'לכו והתהלכו בארץ' להנצחת מנשה הראל, ו'נווה צדק' באזכרה לנתן שור.

מתמיהה העובדה, שאליהו הכהן לא פרסם מעולם ספר הכולל את מבחר מאמריו (יוצא מכלל זה הוא הספר המקיף 'בכל זאת יש בה משהו', שבו כינס לראשונה את פרי תחקיריו על שיריה המולחנים של העיר תל אביב מראשיתה, עשור אחר עשור, כל שיר מילותיו, לחנו, יוצריו וסיפורו, על רקע הווי התקופה). מאחר שהוא כאמור אינו שייך לשום ממסד אקדמי 'המחייב קידום' וקריירה באמצעות פרסומים. הנושא

לא עמד אף פעם בראש מעייניו, והוא עוסק בו להנאתו, עמוס באין סוף התחייבויות אחרות בנושא ארץ ישראל.

לפרסום שלפנינו נודעת, על כן, חשיבות יוצאת דופן, שיש בו לשמש דוגמה נדירה וייחודית כיצד לגשת לנושא ארץ ישראל ברמה הגבוהה ביותר, ועדיין באופן מרתק ושווה לכל נפש. בניגוד למקובל, לפנינו דוגמה שהפרדה בין 'עממי' ל'אקדמאי' אינה בהכרח מחויבת המציאות, וכי ניתן למצות את הנושא בצורה המשכנעת, המלאה והמרתקת ביותר, ללא הערות מכבידות ועיסוק בדקדוקי עניות. סגנונו המיוחד המצטיין בגישה רב תחומית, בקלילות, בחן ובשפה רהוטה, תוך הקפדה מרבית על דיוק ואמינות, ראוי שיהיה מונח לפני כל מי שעוסק בידע ארץ ישראל והקנייתה ברבים.

למותר לציין, שעיקר פרסומו של אליהו הכהן הוא בתחום הזמר העברי, שעל תרומתו הייחודית לנושא באין סוף תכניות בתקשורת ובפרסומים, הוענק לו פרס ישראל על מפעל חיים (2013). כן זכה באותות הוקרה ובפרסים רבים נוספים בחקר הזמר העברי. ראוי להדגיש, עם זאת, שפרס ישראל הוא לא רק על חקר הזמר העברי, אלא הרבה מעבר לכך, כדברי השופטים: "פרס על מפעל חיים בחקר הזמר העברי והתפתחות התרבות היהודית הישראלית עם ראשית ההתיישבות בארץ. הוא מצא דרך לקשור את חקר הזמר עם התרבות בראשית ההתיישבות". המאמרים שהבאנו בספר בנושא זה, מבוססים בחלקם על הרצאות שנשא באירועים הנזכרים.

אליהו הכהן מלווה את הוצאתנו במסירות ובהתמדה מאז ייסודה לפני כארבעים שנה. הוא מעמיד לרשותנו מעבר לאוצר ידיעותיו, תמונות, הדפסים וספרים נדירים מספרייתו העשירה, שלא תמיד היינו מודעים כלל לקיומם. כן סייע לנו לא אחת בדרכים רבות אחרות. כבר ציינו לא אחת, שהוא הכותב היחיד בקורות הוצאת אריאל, שכתובתו אינה דורשת שום התערבות של עורך.

דומה שמבין האנשים הרבים העוסקים בנושא ארץ ישראל, ובהם אנשי אקדמיה, חוקרים, אנשי עט ושוחרים מן השורה, שרבות המחלוקות ביניהם, ואין תמיד אחידות דעים בנוגע לתרומת מי מהם לנושא, קיים קונצנזוס מוחלט בנוגע לתרומתו הייחודית של אליהו הכהן, שחיבוריו ובעיקר הרצאותיו, שהן חוויה בלתי נשכחת, מושכות תמיד קהל רב ונלהב.

אליהו הכהן נשוי לדליה, אישיות בפני עצמה, העומדת בנאמנות לצדו, ולהם שתי בנות ושלושה נכדים.

לא נותר לנו אלא לברכו בשנים רבות נוספות של עשייה ברוכה בדרכו הייחודית.

אלי שילר
הוצאת ספרים אריאל

ירושלים, אב תשע"ז
אוגוסט 2017